

УДК 349.2

І. М. Чумаченко
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
Запорізького національного університету

ПРОБЛЕМИ ВИДІЛЕННЯ ТРУДОВОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА В ОКРЕМУ ГАЛУЗЬ ПРАВА

Постановка проблеми. Аналіз наукової літератури дає змогу стверджувати, що більшість наукових праць, які в собі згадку про процесуальні відносини у трудовому праві є застарілими та не відповідають реаліям сьогодення. Втім, позитивним моментом більшості робіт варто визнати те, що деякі з них досить ґрунтовано висловлюється думка про необхідність виділення трудового процесуального права в окрему галузь права. Однак наголошуючи на такій необхідності вчені фактично оминули увагою проблеми, які можуть виникнути в процесі створення такої галузі прав. А відтак, можемо із впевненістю констатувати той факт, що в науковій літературі на сьогодні відчутним є дефіцит наукових праць, присвячених не лише теоретичному осмисленню існуючих проблем процесуальних правовідносин у трудовому праві, а й вирішенню проблемних питань пов'язаних із недосконалістю законодавства у цій сфері.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання удосконалення законодавства, що регулює процесуальні правовідносини у трудовому праві України, розглядали: О.В. Кузниченко, О.М. Ярошенко, Д.В. Слинько, О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський, М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова, Н.Б. Болотіна, В.М. Кириченко, О.М. Куракін, М.В. Кравчук та багато інших. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових праць, в науковій літературі відсутнє комплексне дослідження присвячене саме проблемам виділення трудового процесуального права в окрему галузь права.

Саме тому **метою статті є:** визначити проблеми, пов'язані із виділенням трудового процесуального права в окрему галузь права

Виклад основного матеріалу. Починаючи розгляд проблемного питання, що представлено у даній науковій праці, в першу чергу слід визначитись із тим, що представляє собою поняття «галузі права». Галузь права – це відносно самостійна сукупність норм права, що регулює якісно однорідну сферу (рід) суспільних відносин і володіє тільки їй властивим режимом правового регулювання (тобто предметом, методом, метою, способами, типом правового регулювання) і є підсистемою системи права [1, с. 298-299]. М.В. Кравчук розуміє галузь права як таку систему якісно однорідних юридичних норм, яка регулює певну сферу суспільних

відносин специфічним методом правового регулювання [2]. М.І. Матузов у своїх працях пише, що під галуззю права розуміють відокремлену та відносно замкнену в межах системи права розуміється сукупність однорідних правових норм, що регулюють певну галузь (сферу) суспільних відносин. Науковець зауважує, що на формування самостійної галузі впливають такі об'єктивні умови, як: ступінь своєрідності тих чи інших відносин; їх питома вага; неможливість урегулювання відносин нормами інших галузей права; необхідність застосування особливого методу регулювання [3, с. 350]. Загальними ключовими ознаками галузі права є наступні її властивості: охоплює певну якісно однорідну сферу суспільних відносин; має відносно самостійну сукупність юридичних норм – диспозицій (прав і обов'язків), що визначають умови їх реалізації, та своєрідних санкцій; відзначається своєрідністю обсягу, кількістю інститутів, що її складають; наявністю чи відсутністю підгалузей права; володіє лише їй властивим режимом правового регулювання, котрим забезпечується ефективність дії як галузі в цілому, так і підгалузей та інститутів права, що утворені в її складі; є стійкою і автономною у своєму функціонуванні підсистемою системи права [1, с. 299].

Отже, однією із головних, визначальних властивостей галузі права є те, що норми та інститути, які її формують, є однорідними за предметом свого регулятивного спрямування, тобто орієнтовані на регламентацію однотипних суспільних відносин. Окрім предмету, науковці також акцентують увагу на методі, як властивості, що поряд із предметом виступає системоутворюючою, виступає з'єднуючим фактором. Метод правового регулювання, зазначає В.М. Кириченко, – це сукупність прийомів та способів, за допомогою яких здійснюється вплив права на суспільні відносини певного виду. Метод правового регулювання відповідає на питання: як, яким чином право здійснює свій регулятивний вплив. Кожній галузі права характерний свій набір методів правового регулювання [4, с. 135]. Н.Б. Болотіна, розмірковуючи про метод правового регулювання визначила його як спосіб впливу держави на суспільні відносини, який здійснюється за допомогою юридичних засобів, прийомів, їх сполучень [5, с. 70].

Предмет та метод у поєднанні використовуються як два основні критерії для поділу правових

галузей на матеріальне та процесуальне. Предметом матеріального права є врегульовані суспільні відносини, які реально склалися між людьми і повинні бути організовані з допомогою правового регулювання. Велике значення в їх організації мають самі суб'єкти права. Процесуальне право визначає порядок вирішення спорів, конфліктів, розслідування і судового розгляду злочинів та інших правопорушень. Предметом регулювання норм процесуальних галузей права є організаційні суспільні відносини, тобто такі, які визначають засоби реалізації норм матеріального права і де учасниками, як правило, виступають орган держави, посадові особи. Вони зорганізуються заради «чужих» інтересів [6, с. 260]. О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський у своїх дослідженнях зазначають, що регулювання суспільних відносин потребує визначення не тільки правил поведінки, а й порядку, в якому вони можуть бути реалізовані. Це дає підстави для виокремлення двох підсистем права – матеріального і процесуального права. Так, норми матеріального права визначають певну модель поведінки шляхом встановлення прав та обов'язків суб'єктів права. Наприклад, норми матеріального права закріплюють правове становище майна та осіб, визначають права та обов'язки учасників конституційних, адміністративних, фінансових, господарських, трудових, цивільних, сімейних та інших правовідносин, підстави і межі відповідальності за правопорушення тощо [7]. Дослідники цілком справедливо відмічають, що частина норм матеріального права може бути реалізована у будь-якому порядку, без будь-яких додаткових передумов. Проте в деяких випадках порядок дій має важливе значення: права та обов'язки суб'єктів, передбачені нормами матеріального права, можуть бути реалізовані лише з додержанням певних процедур. Такі процедури, тобто послідовність дій, необхідних для реалізації передбачених матеріальним правом прав та обов'язків, встановлюються нормами процесуального права. Вони сприяють реалізації норм матеріального права шляхом перевірки і фіксації юридичних фактів, усунення сумнівів у наявності прав та обов'язків й уточнення їхнього змісту та обсягу, врахування інтересів інших осіб, забезпечують більшу визначеність матеріальних норм, їх захист та охорону. Якщо матеріальне право відповідає на запитання «Що можна або що необхідно робити?», то процесуальне – «В якому порядку реалізується або забезпечується відповідне правило поведінки? В якій послідовності вчиняти дії, аби досягти належного результату?» [7].

Слід відмітити, на тому, що кожній матеріальній галузі права так чи інакше необхідні процесуальні механізми, які можуть виступати як її (тобто матеріальної правової галузі) складовою,

так і виступати в якості самостійної правової галузі, акцентували увагу ще радянські дослідники. Так, наприклад, я І.А. Галаган наголошував, що у кожній матеріально-правовій галузі є процесуальні утворення чи процесуальні норми, що, будучи вкрапленими в зміст матеріально-правових інститутів, однак виконують важливі функції процедурного забезпечення реалізації останніх [8, с. 46]. За О.Ф. Скакун галузі матеріального права – містять норми права, що прямо регулюють суспільні відносини (конституційне, цивільне, адміністративне, кримінальне та ін.). У свою чергу галузі процесуального права – містять норми права, що визначають процедуру здійснення матеріального права і похідні від нього (адміністративно-процесуальне, цивільно-процесуальне, господарсько-процесуальне та ін.). На думку дослідниці галузі матеріального і процесуального права співвідносяться між собою, з одного боку, як самостійні, з іншого – як родинні, котрі необхідно доповнюють одна одну. Матеріальне право і процесуальне право не можуть бути формою одне одного, оскільки регулюють різні суспільні відносини і слугують їх правовою формою. Матеріальні галузі права регулюють відносини між суб'єктами матеріальних відносин у різних сферах громадського життя, процесуальні – між судом і учасниками процесу. За кількістю норм матеріальні галузі права більш численні, ніж процесуальні: матеріальні галузі містять регулятивні, охоронні, захисні, а також процедурні норми. Норми процесуального права створюють умови для впровадження норм матеріального права, служать певними «інструкціями» з реалізації останніх. Поділ галузей права на матеріальні і процесуальні залежить від того, які норми права в них переважають (матеріальні чи процесуальні) [1, с. 254].

Д.В. Слинко, розмірковуючи про зв'язок матеріальних та процесуальних галузей права, зазначає, що особливість матеріально-правових відносин, розвиток і здійснення яких опосередковується процесуальними галузями. Матеріально-правові відносини, опосередкування розвитку та реалізацію яких здійснюють процесуальні галузі права, у правничій науці отримали назву охоронних правовідносин [9]. Норми процесуального права, підкреслює автор, покликані опосередкувати реалізацію матеріальних норм, які в теорії права називаються охоронними і є нормативною основою охоронних правовідносин. У юрисдикційних процедурах реалізація норм матеріального права, у процесі якої задіяні суб'єкти, наділені владними повноваженнями, обов'язково вимагає застосування норм права, що входять до складу процесуальних галузей права [9]. Правник справедливо відмічає, що процесуальна діяльність (процес) як правове явище виникає історично внаслідок необхідності усу-

нути конфлікти в суспільстві, захистити права й свободи та забезпечити виконання обов'язків, тобто здійснити індивідуальне правове регулювання, застосувавши правові норми до конкретного життєвого випадку. Таким чином забезпечується відносна стабільність окремих сторін наявного суспільно-політичного устрою. Така діяльність юрисдикційних та інших органів влади з урегулювання суспільних відносин, маючи велику соціальну значущість, здійснюється в чітко встановленому нормах порядку. Відповідно ці норми права наділені загальними ознаками та в структурі права об'єднуються в самостійні утворення – процесуальні галузі права [9].

Отже, враховуючи аналіз вище приведених, а також інших наукових позицій щодо значення процесуального права та його співвідношення із матеріальним правом може з упевненістю стверджувати, що перше, тобто процесуальне право існує, перш за все, для забезпечення реалізації правоохоронних матеріальних норм і правовідносин, для впорядкування та супроводження юрисдикційної діяльності. І хоча досить часто науковці ведуть мову про нормотворчій, трудовий, право-реалізаційний та інші процеси, які також мають правовий бік, втім у суто юридичному розумінні процес асоціюється із діяльністю юрисдикційних органів, і в першу чергу судових.

Серед теоретиків трудового права, про процесуальне трудове право також найчастіше ведеться мова у контексті вирішення конфліктних ситуацій, охорони, захисту та відновлення порушених прав, свобод та законних інтересів суб'єктів трудового права і правовідносин. Втім, однакості з цього приводу правознавці, все ж таки, не виявляють. В цілому, слід погодитися з О.В. Кузніченко, яка зазначає, що починаючи з 80-років питання про існування трудового процесуального права (трудоного процесу) обговорювалося багатьма вченими, які вже давно стверджують про необхідність регламентувати трудовий процес, який не чекає нормативного визначення в формі самостійної галузі права, а працює вже сьогодні. Їх дискусії були зведені здебільшого до питання про межі трудового процесу. Таким чином, трудовий процес тлумачили у «узькому» і в «широкому» розумінні [10]. У першому випадку трудовий процес тлумачили як юрисдикційну діяльність компетентних органів щодо вирішення трудових спорів і встановлення заходів юридичної відповідальності за невиконання трудових обов'язків, тобто – трудове процесуальне право взагалі не розглядали в якості самостійної галузі права [10]. У свою чергу прихильники «широкої концепції» виходять за рамки традиційного підходу і пропонують включити в поняття трудового процесу не лише правозастосовчу діяльність, але й інші форми реалізації правових

форм, а також правотворчість. Так Є.М. Акіпова включає в трудовий процес всю сферу індивідуального регулювання суспільно-трудогих відносин. Вона та інші вчені на відміну від прихильників «вузької» концепції виділяють трудове процесуальне право в самостійну галузь права [10]. Також прибічниками виокремлення трудового процесуального права у самостійну галузь є І.О. Ніколаєва, яка наголошувала на необхідності поступового відгалуження трудового процесуального права від трудового і цивільно-процесуального права. Г.І. Чанишева також відмічає, що питання формування ще однієї частини-трудоного процесуального права – має свої перспективи [11, с. 6]. Сама О.В. Кузніченко, втор даної статті, дотримуючись такої позиції, щодо необхідності забезпечення існування трудового процесу як самостійної галузі права. Вона наголошує, що сьогодні майже в усіх економічно розвинутих країнах трудове процесуальне право існує як самостійна галузь права [10]. На нашу думку така позиція не зовсім відповідає дійсності, адже у жодній провідній країні світу, принаймні тих, на які у своєму суспільно-політичному та правовому розвитку орієнтується Україна, немає остаточно сформованого трудового процесуального права. Про це зокрема свідчить відсутність у них відповідних процесуальних кодексів – тобто джерел даного процесуального права. І хоча процес вирішення трудових спорів має ряд особливостей, що відрізняють його від цивільного процесу, втім загальну основу трудової юстиції зарубіжних країнах складають норми саме цивільного процесу.

Серед прибічників самостійності трудового процесу як правової галузі слід обов'язково відмітити й О.М. Ярошенка, який, у своєму дослідженні пише, що питання про формування трудового процесуального права неодноразово обговорювалося представниками як загальної теорії права, так і науки трудового права. Були висловлені й обґрунтовані різні точки зору. Фахівці писали про існування і трудового процесу, і про трудове процесуальне право як підгалузь процесу, і про поступове створення на базі трудового й цивільно-процесуального права самостійної галузі – трудового процесуального права. Науковці також розглядали порядок вирішення трудових спорів як інститут трудового права, що охоплює норми цивільного й адміністративного процесів [13, с. 108]. О.М. Ярошенко переконаний, що нині є усі підстави говорити про формування трудового процесуального права як самостійної правової галузі. Правник у своїх висновках керується наступними аргументами. Його предмет включає в себе три великих групи відносин – процесуальні, процедурні й організаційні. Основу предмета становлять процесуальні відносини по вирішенню трудових спорів, а також по встановленню і змі-

ні умов праці, укладенню, зміні й виконанню колективних договорів та угод. Група процедурних відносин складається із двох підгруп. Перша охоплює відносини, що виникають при розв'язанні індивідуальних трудових спорів щодо (а) звернення працівника у відповідний юрисдикційний орган за захистом своїх трудових прав, (б) розгляду трудового спору, (в) винесення рішення, (г) його виконання. Друга підгрупа – це відносини по вирішенню колективних трудових спорів. До групи організаційних входять відносини з оформлення рішення по розглядуваному спору [13, с. 108]. Крім того, наголошує науковець Трудове процесуальне право володіє також специфічним методом. До його особливостей належать: а) численність суб'єктів правозастосовчої діяльності й неоднорідність їх правової природи; б) здійснення одним і тим же органом в одних випадках основних, а в інших – допоміжних функцій; в) складна структура деяких юрисдикційних органів (примирна комісія, трудовий арбітраж); г) особливий режим правового регулювання відносин по вирішенню трудових спорів (використання, як правило, примирних процедур) та ін.. Також на користь існування трудового процесуального права свідчить і те, що при вирішенні трудових спорів поряд із загальними використовуються специфічні принципи їх вирішення [13, с. 110].

Висновок. Завершуючи наукову працю хотілося б відзначити, що ми в цілому схильні підтримати позицію дослідників, які переконують у необхідності виокремлення трудового процесуального права у самостійну правову галузь, оскільки для це обумовлено як суспільно-політичними, так і суто юридичними факторами. Стан законності у сфері використання найманої праці потребує зміцнення гарантій прав, свобод і законних інтересів найманих працівників, що вимагає проведення вдосконалення організаційно-правових механізмів захисту цих прав. Один із ключових структурних блоків даних механізмів є процедурно-процесуальні норми, які забезпечують динаміку, рух їх матеріально-правової основи.

У той же час слід констатувати, що на шляху забезпечення автономії галузі трудового процесуального права є певні проблеми, а саме:

- по-перше, відсутність чітко сформованої концепції розвитку трудового процесуального права;
- по-друге, розпорошеність норм, які регулюють трудові процесуальні відносини. І при цьому йдеться не лише про трудове, а й цивільне процесуальне та адміністративне законодавство;
- по-третє, більшість процедурно-процесуальних положень чинного трудового законодавства потребують глибоко перегляду і оновлення, а отже необхідно спершу довести до логічного завершення розпочату кодифікацію трудового законодавства. Оскільки процесуальне право, як ми

неодноразово наголошували вище по тексту, існує для забезпечення руху відповідних матеріально-правових норм та інститутів;

- по-четверте, переконані, що до виокремлення трудового процесуального права у самостійну галузь права необхідно остаточно вирішити питання про галузеву приналежність, з точки зору правового регулювання, праці окремих категорій працівників, зокрема державних службовців. На нашу думку їх праця також має регламентуватися положеннями трудового права;

- по-п'яте, необхідно більш змістовно вивчити досвід трудової юстиції зарубіжних країн, а саме нормативно-правові засади її процесуальних аспектів. Адже проведений нами аналіз свідчить про те, що трудове процесуальне право у чистому вигляді, поки що не існує навіть у провідних державах світу, і в основі діяльності спеціальних юрисдикційних органів із вирішення трудових спорів лежать цивільні процесуальні законодавчі положення, хоча і з деякими певними особливостями з огляду на специфіку трудових правовідносин.

Вище викладене, на нашу думку, не дозволяє поки що стверджувати можливість створення сьогодні якісного Процесуального трудового кодексу як основного джерела відповідного позитивного процесуального права. Що, втім, не є свідченням безперспективності висловленого вище курсу на виокремлення трудового процесуального права у самостійну правову галузь.

Література

1. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: Підручник. – 2-ге видання. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 520 с.
2. Кравчук М.В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права: Навчальний посібник. – 3-тє вид., змін, й доп. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 247 с.
3. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М., 1997. – С. 672.
4. Кириченко В.М., Куракін О.М. Теорія держави і права: модульний курс: Навч. посіб. – К.: Центр учебної літератури, 2010. – 264 с.
5. Болотіна Н.Б. Трудове право України: Підручник. – 4-те вид., стер. – К.: Вікар, 2006. – 725 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
6. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін.; За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.
7. Теорія держави і права: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О.В. Петришин, С.П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін.; за ред. О.В. Петришина. – Х.: Право, 2014. – 368 с.
8. Процессуальные нормы и отношения в советском праве (в «непроцессуальных» отраслях) / Науч. ред. И.А. Галаган. – Воронеж, 1985. – 207 с.
9. Слинько Д.В. Поняття та ознаки процесуальних галузей права / Д.В. Слинько // Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-пра-

вові проблеми: тези доп. круглого столу (м. Харків, 27 жовтня 2017 року) / МВС України, Харків. нац. внутр. справ. Харків, 2017. – С. 200-203.

10. Сучасні проблеми створення трудового процесуального права України / О.В. Кузніченко // Право і Безпека. – 2004. – Т. 3, № 2. – С. 153-157. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2004_3_2_41.

11. Николаева Л.А. Защита трудовых прав рабочих и служащих: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.05. – М., 1974. – 22 с.

12. Чанишева Г. Теоретичні проблеми правового регулювання колективних трудових відносин в сучасних умовах // Право України. – 2000. – № 8. – С. 31-34, 37.

13. Ярошенко О. М. Джерела трудового права України : Дис... д-ра юрид. наук: 12.00.05 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 476 арк. – Бібліогр.: арк. 425-476.

Анотація

Чумаченко І. М. Проблеми виділення трудового процесуального права в окрему галузь права. – Стаття.

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України, розглянуто проблеми виділення трудового процесуального права в окрему галузь права. Обґрунтовано, що стан законності у сфері використання найманої праці потребує зміцнення гарантій прав, свобод і законних інтересів найманих працівників, що вимагає проведення вдосконалення організаційно-правових механізмів захисту цих прав. Зазначено, що при цьому один із ключових структурних блоків даних механізмів є процедурно-процесуальні норми, які забезпечують динаміку, рух їх матеріально-правової основи.

Ключові слова: трудове процесуальне право, галузь права, процедурно-процесуальні норми, трудове право, процесуальні правовідносини.

Аннотация

Чумаченко И. М. Проблемы выделения трудового процессуального права в отдельную отрасль права. – Статья.

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых и норм действующего законодательства Украины, рассмотрены проблемы выделения трудового процессуального права в отдельную отрасль права. Обосновано, что состояние законности в сфере использования наемного труда нуждается в укреплении гарантий прав, свобод и законных интересов наемных работников, что требует проведения совершенствование организационно-правовых механизмов защиты этих прав. Отмечено, что при этом один из ключевых структурных блоков данных механизмов является процедурно-процесуальные нормы, обеспечивающие динамику, движение их материально-правовой базы.

Ключевые слова: трудовое процессуальное право, отрасль права, процедурно-процесуальные нормы, трудовое право, процесуальні правоотношения.

Summary

Chumachenko I. M. Problems of the allocation of labor procedural law in a separate branch of law. – Article.

In the article, on the basis of analysis of scientific views of scientists and norms of the current legislation of Ukraine, the problems of allocation of labor procedural law in a separate branch of law are considered. It is grounded that the state of law in the field of hired labor requires strengthening the guarantees of the rights, freedoms and legitimate interests of hired workers, which requires improvement of the organizational and legal mechanisms for the protection of these rights. It is noted that at the same time, one of the key structural blocks of these mechanisms is procedural and procedural norms that ensure the dynamics, movement of their material and legal basis.

Key words: labor procedural law, branch of law, procedural-procedural norms, labor law, procedural legal relations.